

Norrländska Ortsboöknamn och sockensigill med entomologisk koppling

ANDERS N. NILSSON

De norrländska folkmålen är rika på dialektala benämningar på småkryp av olika slag (Nilsson 2008), liksom på öknamn på folk från olika platser och områden, s k Ortsboöknamn (Edlund 1984 & 1985). Det är därför inte förvånande att Ortsbor och småkryp kopplats ihop i form av insektsbaserade öknamn, ofta med en underförstådd koppling till egenskaperna små och besvärliga. En noggrann genomläsning av Lars-Erik Edlunds båda arbeten har resulterat i följande lista, här med Ortsboöknamnen sorterade efter olika typer av småkryp.

Insektsbaserade Ortsboöknamn

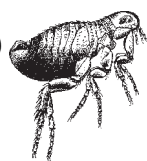
Loppor (Siphonaptera) & löss (Anoplura)

loppen, loppor: korssjö- (Bygdeå sn), kåge- (Skellefteå), tott- (Totten, Åre sn), trästa- (Sollefteå sn)

lus-, lusen: flat- (Flata, Strömsund), jamt- (Jämtland), sikå- (Sikeå), skravelsjö- (Umeå), stads- (Härnösand), sörfors- (Umeå)

löss: skottsunds- (Njurunda)

smålus: -viskare (Fredrika)

Myggor (Diptera: Nematocera)

gnadden: kasamarks- (Umeå)

hydan: fällfors- (Umeå)

knort, knorten: bodums- (Umeå), ersmarks- (Skellefteå & Umeå), gullmarks- (Bygdeå sn), krångeds- (Ragunda sn), kusmarks- (Skellefteå), kåge-, kålaboda- (Nysätra sn), långviks- (Umeå), mo- (Mo sn)

krank: ånge- (Borgsjö sn)

långbenadmy (Medle)

my, mya: (Grenås), böles- (Ragunda sn), kåg-, körsås- (Kyrkås sn), ocke- (Ytterocke, Mattmar sn)

mygg, myggan, myggen: alnö- (Sundsvall), fanbys- (Stöde sn), högbäcks- (Vännäs), kasamarks-, änges- (Lockne sn)

myskrank, myggskrank: nyby- (Vännäs)
sveden: krångeds-

Myror (Hymenoptera: Formicidae)

maurn: höljö- (Hölje, Lits sn), kvitsle- (Mattmar sn)

myran: änges-, västerhiske- (Umeå)

mögern: anumarks- (Umeå), klabböls- (Umeå), kroksjö-

mören, mörn: anumarks-, bjärtrås-, halaback- (Mattmar sn), klabböls-, kroksjö- (Umeå), multrå(s)-, våles- (Bodsjö sn), öd- (Marieby sn)

småpissmör (Töre)

Övriga kryp

flugor: bygd- (Strömsund)

getingar: mjödvatts- (Burträsk sn)

humlor: såg- (Lockne)

kackerlackor: bruks- (Matfors), ume- (kvinnor)

kusan: holms- (Holm sn), sandslå- (Ytterlännäs sn)

malar: lillbergs- (Borgsjö sn)

skalbaggar (Skälänget, Åsarne sn)

skorvar, skorven: grundsund(s)-, mjöträsk- (Töre), nora-, skorpeds-,

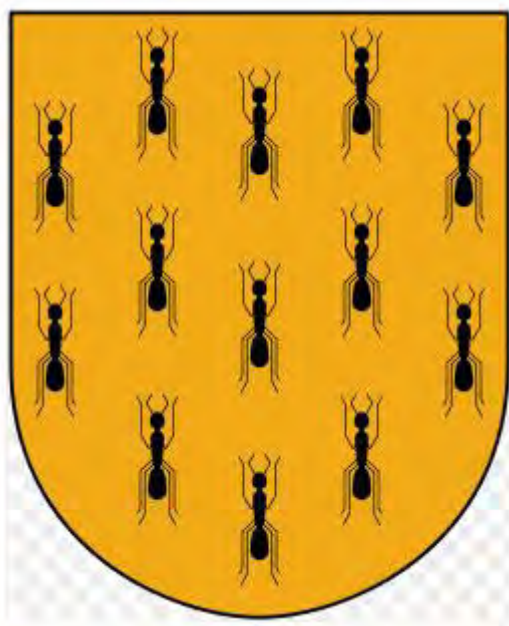
sjöbotten- (Bureå sn), tjärn- (Skellefteå),
ällö- (Grundsunda sn)

Ohyra

Listan visar tydligt att det är irriterande, företrädesvis blodsugande, insekter som utgör majoriteten av öknamnens småkryp. De namn som utgår från loppor och löss låter sig väl illustrera några av de mönster som Edlund beskrivit vad gäller namnens tillkomst. Medan Strömsunds *flatlöss* bygger på det lokala platsnamnet Flata, tycks *kågeloppen* vara en vidareutveckling av det mer ursprungliga *kågehoppopp*. Njurundas *skottsundslöss* kan ha fått sitt namn som rimmande på grannbyns *mjö-sundsmöss*, då sådana matchande namnpar varit vanligt förekommande. Fredrikabons benämning *smålusviskare* kan förklaras av att orten i äldre tid hette Viska.

Myggor

Småväxta myggor har många olika dialektala namn. Enligt Karin Zetterlund var gnadd och gadd mer eller mindre utbytbara,

Bjärtrås kommunvapen från 1962.

och kan avse såväl små myror som små myggor som ger upphov till sveda. Enligt Edlund (1985, s. 185 & 281) syftar *fällforshydan* på små myggor, men "hyda" eller "små-yde" kan även användas för små barn eller fiskyngel. Att så många Ortsnamn med k som begynnelsebokstav kombinerats med knort ser Edlund som exempel på alliteration. Något liknande mönster tycks dock saknas för myggen. Medleborna utanför Skellefteå hade flera öknamn relaterade till skor och fötter, och enligt Edlund kan *långbenadmy* (harkrankar) ha uppkommit via en association från fot till ben. Enligt en av Edlund (1984 s. 3, 1985 s.198) citerad källa är öknamnet *alnömygg* kopplat till förekomsten av en "särskilt stor myggart" på den aktuella ön, vilket förefaller något långsökt.

Myror

Öknamnen utgående från myror uppvisar enligt Edlund exempel på såväl alliteration, som t ex *multråsmören*, och assonans, som i *klabbölsmören*. Kvitslebornas koppling till myror uppges av en av Edlunds källor ha berott på byns söderläge i kombination med bybornas idoghet. Intressant att notera är att myror förekom på Bjärtrås gamla sockensigill redan på 1600-talet, vilket senare fick ligga till grund för kommunvapnet från 1962 med fält av guld bestrött med stolpvis ställda svarta myror.

Skorvar

De mer generella benämningarna på småkryp som baggar, kusar och skorvar uppvisar även andra betydelser, varför deras koppling till insekter i de enskilda fallen måste anses som något osäker. Den starkaste kopplingen till leddjuren uppvisar

nog i detta fall beteckningen skorv. Öknamnet *skorpedskorvar* har troligen sin uppkomst via allitteration, medan de övriga fallen uppenbarligen kan kopplas till vattenlevande skorvar. I de båda kustsocknarna Grundsunda och Nora har fisket varit en viktig näring, varför benämningen skorv lätt kan kopplas till bottenskorven eller ishavsgråsuggan *Mesidothea* eller *Saduria entomon*, vilken är ett marint bottenlevande kräftdjur som ibland medföljer fiskeredskapen. Därmed är följande påstående av Olle Norell (1970, s. 153) minst sagt förvånande: ”I Grundsunda bodde det *skorvar*, troligen med syftning på skarabén i socken sigillet.”

Sigill

Grundsunda hembygdsförenings tidskrift heter faktiskt Skorven, och dess omslag pryds av en logo bildad av det gamla sockensigillet, på vilket kan ses en tvärställd fisk, enligt den tidige norrländsskildraren Abraham Hülphers en strömming (s. 260), och definitivt ingen skalbagge. Det förefaller här rimligt att anta att Norell i detta fall förväxlat Grundsunda med Nora

socken, vars innevånare även de fått heta skorvar och vars gamla sockensigill, enligt Svante Höglin företrätt av två exemplar av olika ålder i kyrkoarkivet, verkligen pryds av något som endast kan tolkas som ett leddjur av något slag. Det äldre av de båda sigillen är minst 400 år gammalt och beskrivs redan av Johannes Bureus efter hans norrländska resa 1601 med orden ”Skorf å löfvet” (Sumlen, s. 199). Hülphers gjorde följande tolkning av Noras pastoratsigill (1780, s. 84): ”en sjö-skår af insecta coleoptera, (dytiscus) som på södre orter kallas Wattn-Bagge”, dvs en gulbrämad dykare tillhörande släktet *Dytiscus*. Hülphers tolkning har i modern tid ifrågasatts av Svante Höglin, först 1935 och senare i en mycket ambitiös ”entomologisk-sfragistisk studie” med stöd av lundaekologen

Nora äldre sockensigill. Från Höglin 1965.

Nora yngre sockensigill. Från Höglin 1965.

och bäcksländespecialisten Per Brinck. Enligt Höglin avsåg Hülphers den gulbrämade dykarens larv, och alltså inte själva skalbaggen, vilket jag tror kan vara en misstolkning, och därmed en felaktig grund för att avfärda den tidigare tolkningen som osannolik. När Noraström var landskommun 1952-1971 användes ett vapen med sex gyllene dykarbaggar på en blå bård omgivande en central blå skata, framtaget av Sundsvalls dåtida stadsarkitekt Hans Schlyter, och dykarna antogs då, helt i enlighet med Hülphers tolkning, representera Noras gamla sockensigill. Höglins egen hypotes att skorven på sigillet kan vara en bäckslända, vars larver använts vid strömfiske i jämtlandsdelen av Indalsälven, äger med största sannolikhet ingen tillämpning på kustfisket i Nora. Även Höglin själv överger i sitt senare arbete sin egen hypotes till fördel för ovan nämnda ishavsgråsugga, vilken blir hans förordade kandidat till djuret på de båda aktuella sigillen.

Öknamn, sigill och vapen

Då ett flertal fall av identitet mellan sigillbild och öknamn är kända, föreligger här ett samband värt ett närmare studium.

Noraströms landskommuns vapen.

Ett första problem är fastställande av åldern på öknamnet respektive sigillet. Det förefaller i mina ögon troligare att öknamnen redan fanns när sigillens utformning fastställdes, och att det inte alltid var ortsborna själva som styrde motivvalen. Det kan här noteras att identiteten mellan öknamn, sigillbild och senare även kommunvapen är okomplicerad i Bjärtrås fall, men i Noras fall beroende av tolkningen av benämningen "skorv". Möjligheten föreligger här att öknamnet från början avsett en slags skorv, och då troligen ishavsgråsuggan, medan den som utformat sigillbild utgått från en annan sorts vattenskorv, t ex en dykarskalbagge.

Genmantalet år 48 $\frac{77}{96}$ Skatte och 2 $\frac{7}{24}$
 Crono, (g) med 188 Köfar, 242 Matlag, 17
 Båtsmans rotar och 1370 Inbyggare små och
 stora, hvaraf 725 äro Mantals skrifne. (h) Cro-
 no utlagor 1776 bestego til 3036 dal. 19 öre
 Silf:mt. Sockne-Sigillet. visar en sjö-skärf af
 insecta coleoptera, (dytiscus) som på södre orter
 kallas Watten-Bagge.

Utdrag ur Hülphers text om Nora socken.

Källor

- Bureus, Johannes Thomae, *Sumlen där vthi ähro åtskillighe collectaneer, som vthi een och annan måtta tiäna till antiquiteternes excolerande*, Efter författarens handskrift utgiven av G.E. Klemming, Nyare bidrag till kännedom om de svenska landsmålen och svenskt folklied, Bih. 1 (2) (Stockholm, 1886)
- Edlund, Lars-Erik (red.), Nordsvenska Ortsböcknamn, *Skrifter utgivna av Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Umeå* (B) 21 (1984), 244 sidor
- Edlund, Lars-Erik, Studier över nordsvenska Ortsböcknamn, *Skrifter utgivna av Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Umeå* (B) 2 (1985), 313 sidor
- Hülphers, Abraham Abrahamsson, *Samlingar til en beskrifning öfwer Norrland. Fierde samlingen om Ångermanland* (Västerås, 1780; faksimil Umeå 1985)
- Höglin, Svante, Om fisk och fiske i våra sockensigill. En entomologisk-sfragistisk studie, *Jämtlands läns sportfiskeklubb, Festskrift till 25-årsjubiléet* (Östersund, 1935), s. 65-80
- Höglin, Svante, Om Näverede- och "Nore"-skorven. En entomologisk-sfragistisk studie, *Jämtlands läns sportfiskeklubb, Minnesskrift till 50-årsjubiléet* (Östersund, 1960), s. 85-99
- Nilsson, Anders N., Dialektala namn på insekter och andra småkryp i Norrland, *Natur i Norr* 27 (2008), s. 1-12
- Norell, Olle & Gunnar Erkner, *Surströmmingskusten och landet nolaskogs* (Stockholm, 1970)
- Zetterlund, Karin, *Nötbarn och tjärsiffrus. En studie av nordsvenska insektsbenämningar*, Umeå universitet, Institutionen för nordiska språk, C-uppsats, 1993, 75 s.

Författarens adress:

anders.nilsson@emg.umu.se
Mullsjö 258, 914 90 Nordmaling

Saxat ur världslitteraturen

Malmqvist, Stefan, *Rockparty! En bok om Hultsfredsfestivalen* (Stockholm, 2002)

Jim Rose Cirkus Side Show gav festivalarrangörerna problem 1993. I deras rider fanns krav om gräshoppor, maggots och andra insekter. Dom små gynnarna var en del av uppträdandet. Jim och hans kompisar skulle helt enkelt tugga i sig dom.

[s. 194; "rider" är en lista som artisen i förväg lämnar in till arrangören och som anger vad som ska finnas i logen före uppträdandet]